

Mato ZOVKIĆ

MULTIKULTURALNOST APOSTOLA PAVLA

Sažetak

Članak je nadahnut pozivom UN i Ivana Pvala II. da 2001. bude godina dijaloga među civilizacijama. U prvom dijelu autor iznosi bitne crte Isusova pokreta u Palestini od 30. do 70. god. videći u njemu poziv svima na obraćenje radi otvaranja Bogu i bližnjima. Pavao se u taj pokret uključio 36. god. na temelju doživljaja pred Damaskom kada se osjetio pozvanim ne samo da postane Nazarenčev sljedbenik nego i širitelj Isusova pokreta među ljudima grčke i rimske kulture koje je kao Židov dijaspore poznavao od djetinjstva i mladosti. Na apostolskom saboru u Jeruzalemu 49. god. Pavao je najviše utjecao da se obraćenicima s poganstva ne nameće obrezanje kao uvjet za ulazak u kršćansku zajednicu, jer bi njihovim muškarcima zbog toga kršćanstvo postalo neprihvatljivo. U svom propovijedanju i pisanju Pavao je preuzeo od stoičkih filozofa izraze "savjest", "posinstvo", "Gospodin" i dr. da bi evanđelje o Isusu Kristu učinio razumljivim ljudima grčko-rimske kulture. On je prihvaćao inkulturaciju, ali se suprotstavljao sinkretizmu, osluškivao duhovne potrebe ljudi različitih kultura, ali naviještao spasenje koje nudi jedincati Bog po Kristu Isusu.

Izraz i pojam "multikulturalnost" označuje "prožimanje i zajednički život više kultura, više oblika kulturnog života u jednoj sredini, zemlji ili državi".¹ Pod multikulturalnošću apostola Pavla mislim ovdje njegovu otvorenost za druge kulture kojom je omogućio prerastanje Isusova pokreta u svjetsku religiju. Ujedinjeni narodi proglasili su godinu 2001. Međunarodnom godinom dijaloga među civilizacijama. Velike religije svijeta pozitivno su odgovorile na ovu inicijativu te različitim programima nastoje vlastite sljedbenike odgojiti za življenje vlastitog kulturnog i religioznog identiteta sa sviješću da drugi i drugačiji nisu opasnost nego

¹ Defenicija preuzeta iz: Vladimir ANIĆ - Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb 1999., str. 872.

obogaćenje. Papa Ivan Pavao II. u svojoj poruci za Novu godinu 2001. kao Svjetski dan mira pozvao je katolike i druge ljude dobre volje na dijalog među kulturama radi izgradnje civilizacije ljubavi i mira.²

Ova godina dijaloga među pripadnicima različitih civilizacija nama kršćanima različitih konfesija i kultura (anglikanci, katolici, pravoslavci, kršćani reformatorskog usmjerenja) jest povod i poticaj za otvoreno pristupanje kulturi drugih i drugačijih kao duhovnom bogatstvu kojim je Bog obdario cijelu ljudsku obitelj. Meni kao hrvatskom bibličaru u Bosni koji se bavi istraživanjem evanđelja i Pavlovih poslanica, ovo je nadahnuće za istraživanje multikulturalnosti kod sv. Pavla. On je bio teološki obrazovan Židov, na pragu zrelih godina uključio se u Isusov pokret i postao navjestitelj Krista kao sveopćeg Spasitelja među muškarcima i ženama grčko-rimske kulture. Intelektualac prvog stoljeća koji se kreativno služio svojom židovskom kulturom u obavljanju životnog poslanja, ali i bio otvoren grčko-rimskoj kulturi svoga vremena.

Isusov pokret u Judeji od 30. do 70. god. "zajedničke"³ ere

Mi kršćani koji smo se školovali u socijalističkom režimu s tugom se sjećamo školskih priručnika, uglavnom prepisanih iz sovjetskih obvezatnih knjiga, u kojima je stajalo da se osnutak kršćanstva pripisuje legendarnom Isusu Kristu. Danas čak i obrazovani agnosticici ili ateisti priznaju bitnu povezanost kršćanstva kao jedne od triju monoteističkih religija (uz židovstvo i islam) s Isusom Nazarećaninom, Židovom rodom iz Nazareta u Galileji. On se rodio pod kraj vladavine Heroda⁴ Velikog (37. do 4. pr. Kr.) i za vrijeme rimskog cara Augusta (usp. Mt 2,1 te Lk 1,5 i 2,1), koncem 7. god. ili početkom 6. god. pr. Kr.⁵ Objektivna znanost o religijama

2 *Dialogue between cultures for a civilization of love and peace* - Message of His Holiness Pope John Paul II for the celebration of World day of peace, 1 January 2001, Libreria editrice vaticana, Vatican City. Dokument su objavili katolički vjerski listovi, npr. *Glas koncila* 2001., br. 1, str. 2 (sažetak).

3 U engleskom govornom području sve se više upotrebljava izraz "common era - zajednička era" (kratica C. E.) za sadašnje opće prošireno i prihvaćeno brojanje godina od Kristova rođenja, osobito na susretima međureligijskog dijaloga i suradnje.

4 Upotrebljavam hrvatske teološke i povijesne nazive za doba djelovanja Isusa i Pavla. Na kršćanskom srpskom kaže se Irod, - usp. natkunicu "Irod", u: Radomir RAKIĆ, *Biblijski rečnik*, Drugo dopunjeno izdanje, IŠP Savremena administracija, Beograd 1994., str. 69-71.

5 Poznavatelji povijesti znaju da u vrijeme nastanka kršćanstva nije bilo tzv. apsolutne kronologije kojom bi se služili svi narodi i države. Rimljani su brojili godine *ab Urbe*

i povijest svijeta svjedoče da je kršćanstvo osnovao Isus iz Nazareta koji je u "petnaestoj godini Tiberijeva vladanja" (Lk 3,1.21-23) podupro pokornički pokret Ivana Krstitelja na Jordanu te ubrzo počeo i sam zvati svoje religiozne sunarodnjake na obraćenje zato što se približilo kraljevstvo Božje (Mk 1,14-15; Mt 4,12-17). Bilo bi to proljeće 28. god. "zajedničke" ere, prije blagdana Pashe koji je te godine pao na 28. travnja (usp. Iv 2,13).⁶ Isus se nije držao odredaba farizejske teologije o ritualnoj čistoći i strogom razdvajanju pobožnih od grešnika unutar vlastitog naroda. Sjedio je za stol s carinicima i grešnicima da pokaže kako i njima Bog nudi oprostjenje grijeha.⁷ U shvaćanju Božje objave te religioznog poslanja vlastitog naroda i svakog pojedinog čovjeka nije se svrstao ni u jednu od tadašnjih židovskih struja ili sekta, od kojih su većina sanjale o oslobođanju od rimske okupatorske vlasti pomoću vjere u Mesiju ratnika.⁸

condita (od osnutka grada Rima) ili prema vladavini pojedinog cara, Grci prema olimpijadama. Tek je u 6. st. po. Kr. ili zajedničke ere, na prijedlog Pape došlo do početka brojenja godina prema Isusovu rođenju. Redovnik Dionizije Maleni (470.-550.), koji je po odredbi pape Ivana I. 525. god. izračunavao datume Uskrsa za 95 godina unaprijed, ujedno je pomoću zbrajanja godina rimskih careva ustanovio da se Isus rodio 753. god. od osnutka Rima pa je predložio da 754. god. od tog osnutka bude prihvaćena kao prva godina kršćanske ere. Kasnije su povjesničari preciznije izračunali podatke Josipa Flavija o smrti Heroda velikog te ustanovili da je on umro pred Pashu 750. god. od osnutka Rima, što je 4. god. pr. Kr. Dionizije se zabunio za 6 ili 7 godina pri izračunavanju godine Isusova rođenja. To, međutim, ne smeta da Ujedinjeni narodi i druge međunarodne institucije za "zajedničku eru" uzimaju godine od Kristova ređenja kako ih je izračunao Dionizije. - Usp. o ovome više: A. AUGUSTINOVIĆ, *Povijest Isusova*, I, Sarajevo 1984., str. 38-40; W. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet - spomen ispunjenja*, Kršćanska sadašnjost (dalje: KS), Zagreb 1975., str. 46-48.

- 6 Usp. S. DOCKX, *Chronologies neotestamentaires et Vie de l'Eglise primitive*, Editions J. Duculot, Paris-Gembloux 1976., str. 3-11.
- 7 Za pregled djelovanja i učenja povijesnog Isusa, usp. J. MEIER, *Povijesni Isus*, u: D. J. HARRINGTON i dr., *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, s engleskog preveo M. Zovkić, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1997., str. 641-677. Isti autor napisao je o ovoj problematici djelo u dva sveska: *A Marginal Jew. Rethinking the historical Jesus*, Doubleday, New York 1991.-1994. Prvi svezak obuhvaća Isusovo porijeklo i djetinjstvo, drugi Isusovo javno djelovanje. Treći svezak je u nastajanju i obuhvaćat će Isusovu muku, smrt i uskrsnuće.
- 8 Za političke i vjerske prilike kod Židova Isusova vremena, usp. W. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet - spomen ispunjenja*, str. 11-45. Čitatelji koji više vole teološke knjige na ćirilici mogu se plodno poslužiti djelom E. LOSE (LOHSE), *Svet Novog zaveta*, s nemačkog preveo Radomir Rakić, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1986. Na str. 197-199 donosi kronološke tablice događaja profane povijesti i Svetoga pisma od 722. god. pr. Kr. do 180. po. Kr., a na str. 187-195 popis osnovne literature na njemačkom.

Povijesni Isus doživljavao je Boga kao Oca svih ljudi te u molbu za kruh svagdašnji uključio potrebe svih (usp. Mt 6,11; Lk 11,3).⁹ Vrhunskom Božjom zapovijedu proglasio je ljubav prema Bogu i bližnjima, a na pitanje "tko je moj bližnji" odgovorio je parabolom o milosrdnom Samarijancu u kojoj prezreni polupoganin ispada humaniji od dvojice profesionalnih vjerskih službenika, jer je pomogao izranjenom putniku, ne pitajući za njegovu vjeru i narodnost (usp. Lk 10,25-37). Isus je i javne grešnike i vršitelje Božjih zapovijedi zvao na obraćenje kako bi se otvorili nečem novom što s njime nastupa, a to je Božja vladavina ili kraljevstvo, te bili suradnici Božje dobrote među ljudskom braćom i sestrama. Cijenio je brak i obitelj, ali je sam bio neoženjen, a živio je čisto, kako bi svu svoju energiju posvetio uprisutnjivanju Božjeg kraljevstva. Zato je onima koji su mu se, izgleda, rugali što nema obitelji, poput ostalih učitelja vjere, odgovorio da ima neoženjenih radi kraljevstva nebeskog (Mt 19,10-12). Sam je pokazivao da je najvažnije tražiti kraljevstvo Božje i pravdu njegovu, a sve ostalo u svom životu pojedinci i skupine trebaju usklađivati s tom vrhunskom vrijednošću i normom (Mt 6,25-34 i Lk 12,22-32). Bio je uvjeren da Božje kraljevstvo nastupa po njegovu propovijedanju, liječenju bolesnih i sjedanju za stol s rubnima u društvu: "Ako ja po Duhu Božjem izgonim đavle, zbilja je došlo k vama kraljevstvo Božje" (Mt 12,28; Lk 11,20). Farizejima koji su očekivali vidljivi i trijumfalni nastup kraljevstva Božjega odgovorio je: "Kraljevstvo je Božje među vama!" (Lk 17,21).

Galilejski prorok bio je zadovoljan što u njemu prepoznaju Božjeg poslanika carinici, ribari i galilejski poljoprivrednici, dok se nisu u velikom broju za njega opredjeljivali Judejci i učenici jeruzalemskih teologa. Osjećao se dovoljno priznatim i uvažanim među "malenima" i bio za to zahvalan Bogu (usp. Lk 10,21-23; Mt 12,25-27). U toku trogodišnjeg javnog djelovanja uvidio je da službeni vjerski poglavari u njegovu pokretu vide rušenje tradicionalnih vjerskih institucija te da ga počinju promatrati kao opasnost za vjersku i nacionalnu zajednicu Židova. U paraboli o izgubljenom sinu pokazao je da će i stariji brat pasti u očevu nemilost ako ne pristane ući na gozbu priređenu u čast bratu raskajanom povratniku (Lk 15,11-32). U liku tog starijeg brata Isus je slikovito prikazao svoje teološke protivnike koji su se na njega ljutili što svojim riječima i djelima pokazuje da Bog nudi oprostjenje i notornim javnim grešnicima.¹⁰ U paraboli o vinogradarima ubojicama nagovijestio je svoj nasilni završetak:

⁹ Usp. više o tome u članku: M. ZOVKIĆ, *Kršćanska prošnja za kruh naš i zalaganje religija za okoliš*, u: Bože VULETA - Ante VUČKOVIĆ (uredili), *Odgovornost za život. Zbornik radova*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2000., str. 179-198.

¹⁰ Usp. Božo LUJIC, *Evangelje u evanđelju. Usporedba o ocu i dvojici sinova (Lk 15, 11-32)*, u: V. BLAŽEVIĆ - L. MARKEŠIĆ - M. VRGOČ (uredili), *Verbi minister*

kao što radnici vinograda odbijaju predati odgovarajući dio uroda gospodarevim slugama a na kraju ubijaju njegova sina, tako će biti i s prorokom iz Nazareta. On se, međutim, u toj paraboli poistovjetio s moliteljima Psalma 118,22-23: "Kamen što ga odbaciše graditelji, postade kamen zaglavni. Gospodnje je to djelo - kakvo čudo u očima našim" (Mk 12,10-11; Mt 21, 42; Lk 20,17). Iz nasilja koje mu protivnici spremaju Bog će po svojoj milosti izvesti duhovnu korist svima ljudima, učinit će svoga slugu Isusa kamenom zaglavnim obnovljenog Izraela i čovječanstva.¹¹

Kad je učenicima prvi put najavio da ga čeka nasilni završetak u Jeruzalemu, ujedno je najavio da "neki od nazočnih neće okusiti smrti dok ne vide kraljevstva Božjega" (Lk 9,27; Mt 16,28; Mk 9,1), što znači da je i svoju nasilnu smrt počeo gledati kao integralni dio svoga uprisutnjivanja kraljevstva Božjega. U posljednjem tjednu javnog djelovanja Isus je istjerao iz hramskog dvorišta trgovce i mjenjače koji su tu poslovali sa znanjem i odobrenjem prefekta hramske straže (Mk 11,15-19; Mt 21,12-17; Lk 19,45-48; Iv 2,13-17). Taj postupak obrazložio je izrekom: "Nije li pisano 'Dom će se moj zvati Dom molitve za sve narode?' A vi od njega načinili pećinu razbojničku." To je jedino mjesto u kanonskim evanđeljima gdje se Isus poslužio fizičkom silom: mjenjačima je isprevrtao stolove, a prodavačima klupe. Ivan napominje da je načinio bič od užeta te "ih sve istjerao iz hrama zajedno s ovcama i volovima" (Iv 2,15). Radilo se o hramskom dvorištu u kojem su trgovci nudili hodočasnici da za gotov novac kupe žrtvene životinje, jer bi bilo nemoguće dovesti ih npr. iz Rima i drugih gradova židovske dijaspore. "Isus se utječe fizičkoj sili i tim vrši pobunu protiv potpunog rušenja duhovnih vrijednosti; jedini odgovarajući čin u tom trenutku... Od hramskog utrška najveću su korist imali svećenički poglavice. Dobar je to posao, lako je zamisliti. A predstavljali su ga kao nešto potrebno za bogoštovlje. To je konkretan slučaj onoga osnovnog farizejskog stava, na koji se Isus obarao cijelog života: pod izlikom da se služi Bogu, staviti Boga u svoju službu. Nepodnosivi preokret vrijednosti: glavni razlog Isusova nastupa."¹² Kako Isus nije bio iz plemena Levijeva iz kojega su se za hramsku stražu i bogoslužje regrutirali službenici, ova proročka akcija karizmatičnog Galilejca protumačena je kao miješanje neovlaštenog laika u strogo svećeničke poslove, pobuna protiv zakonite vjerske vlasti.

et omnis creati cultor. Zbornik u čast fra Vitomira Slugića, zaslužnog člana franjevačke provincije Bosne Srebrene i profesora Franjevačke teologije u Sarajevu, u povodu 70. obljetnice života, Franjevačka teologija, Sarajevo 1998., str. 173-191.

11 Usp. komentar parabole o vinogradarima ubojicama, A. AUGUSTINOVIĆ, *Povijest Isusova*, II, Sarajevo 1984., str. 232-235; Alan COLE, *Evanđelje po Marku. Uvod i komentar*, Dobra Vest, Novi Sad 1984., str. 187-190.

12 A. AUGUSTINOVIĆ, *Povijest Isusova*, II, str. 226.

Na saslušanju pred židovskim sudom Isus je bio pitan, smatra li se "Sinom Blagoslovljenoga" (Mk 14,61), to jest transcendentalnim Mesijom, od Boga ovlaštenim da postupa i govori onako kako je do tada činio. Odgovorio je pozitivno u znak da ostaje kod svega što je činio i naučavao. Osudu na smrt trebao je potvrditi te izvršenje nadzirati rimski upravitelj Judeje Poncije Pilat koji je o velikim vjerskim blagdanima iz svoga sjedišta Cezareje dolazio u Jeruzalem. Pred rimskim sudom optužba je bila da se Isus pravi *kraljevskim* Mesijom, Mesijom na kojem se ispunjavaju Božja obećanja o Davidovu potomku (usp. Mk 15,2-5; Mt 27,11-14; Lk 23,2-5; Iv 18,33-34). Na Pilatov pokušaj da okrivljenoga oslobodi, tužitelji su ustvrdili da bi time pomilovao opasnog buntovnika koji ugrožava rimsku vlast u Palestini te zaprijetili novom tužbom u Rim protiv Pilata, a on je već na početku svoje službe bio tužen što je prilikom preuzimanja službe umarširao u grad s konjanicima koji su na zastavama nosili sliku cara¹³ te kasnije od hramskog novca financirao uvođenje gradskog vodova u Jeruzalemu. Zbog zlorababa u svojoj službi Pilat se dao ucijeniti i osudio Isusa na rimsku smrtnu kaznu za buntovnike - križ. Bilo je to 7. travnja 30. god. Isus je nepravednu osudu strpljivo podnosio, svjestan da i po njegovoj smrti nastupa Božje kraljevstvo.¹⁴

Kanonska evanđelja ne opisuju događaj Isusova uskrsnuća nego ukazanja uskrslog Krista apostolima i drugim povijesnim svjedocima. Svrha tih ukazanja bila je dvostruka: da ga prepoznaju kao živa i da ih pošalje na propovijedanje u njegovo ime. Mi današnji kršćani vjeru u uskrsnuće Isusovo prihvaćamo zato što su nam je predali povijesni svjedoci koji su za svoje svjedočko propovijedanje o Kristu rassetom i uskrsnom bili osuđeni na smrt.¹⁵ Isus je tijekom ministerija pozivao da njegovi sljedbenici svih vremena čine drugima ono što žele da drugi njima čine (Mt 7,12; Lk 6,31) te primjerom i riječju učio da svaki čovjek u nevolji može postati naš bližnji. Time je u svoj pokret ugradio elemente globalne etike.¹⁶ Nakon svoga uskrsnuća zatražio je da apostoli i njihovi suradnici počnu propovijedati evanđelje svim narodima te da krštavaju

13 Kako su carevu liku na zastavi ili u obliku kipa vojnici i drugi građani izkazivali i religiozno štovanje, Židovi su imali povlasticu ne podizati takav lik u svetom gradu ni u sinagogama diljem dijaspore u Rimskom Carstvu, ali su se na svom bogoslužju trebali moliti za cara i državu.

14 Usp. H. SCHÜRMANN, *Reich Gottes - Geschick Jesu. Jesu ureigener Tod im Licht seiner Basilea-Verkündigung*, Herder, Freiburg 1983.

15 Za narav i teološki smisao novozavjetnih izvještaja o Isusovu uskrsnuću, usp. A. REBIĆ, *Uskrsnuće Isusovo. Izvješća - Poruka - Vjera. Raščlamba novozavjetnih izvješća o uskrsnuću Isusovu*, 2. prerađeno izdanje, KS, Zagreb 1999.

16 Usp. M. ZOVKIĆ, *Elementi globalne etike u Novom zavjetu*, u: *Interpres Verbi. Zbornik u čast Ljudevita Rupčića u povodu 75. obljetnice života i 50. obljetnice svećeništva*, Ziral, Mostar 1998., str. 179-211.

pojedince koji prihvate naviještenu vjeru (usp. Mt 28,16-20). Tako je u korijenju Isusova pokreta prisutna crta otvorenosti za druge i drugačije. Isus jest bio palestinski Židov koji nije djelovao izvan svoje domovine, ali se s poštovanjem odnosio prema pripadnicima druge narodnosti i kulture (usp. Lk 7,1-10; Iv 4,1-42; 12,20-24).

Pavao je bio Židov dijaspore, rođen i odrastao u Tarzu Cilicijskom na grčkom govornom području Male Azije između 5. i 10. god. zajedničke ere.¹⁷ Uz grčko-rimsku naobrazbu među grčkim dječacima u Tarzu, roditelji su mu omogućili studij teologije u Jeruzalemu pod vodstvom rabina Gamaliela (usp. Dj 22,3), uglednog teologa farizejske sljedbe. Jedan od njegovih kolega na studiju vjerojatno je bio Barnaba, Židov helenist¹⁸ rodom s Cipra, koji je već u prvoj godini propovijedanja apostola u Jeruzalemu pristao uz Krista i dao se krstiti (usp. Dj 4,35-36). Oko 36. god., kad su Rimljani opozvali Poncija Pilata sa službe upravitelja Judeje a novi upravitelj još nije bio ovladao situacijom, Pavao je kao revni farizej zatražio i dobio od Velikog vijeća ovlast da pođe u Damask i tamošnje Židove koji su prešli u "Nazarenčevu sljedbnu" pokuša prizvati k pameti. Na putu mu se ukazao uskrslu Krist upozorivši ga da njega progoni kad progoni njegove krštenike i pozvavši ga da se i sam pridruži zajednici učenika. Ovaj događaj prikazan je tri puta u Djelima apostolskim a Pavao govori o njemu autobiografski više puta. Izrekom "Najposlije se, kao nedonoščetu, ukaza i meni" (1 Kor 15,8) on na tom doživljaju temelji svoj kršćanski i apostolski poziv te svoje viđenje uskrslog Krista izjednačava s viđenjem koje su doživjeli Petar i ostali članovi apostolskog zbora. Pavao je tri godine nakon doživljaja pred Damaskom došao u Jeruzalemu "potražiti Kefu", kako on sam kaže, ali grčki upotrebljeni glagol *historesai* (Gal 1,18) znači "pohoditi radi raspitivanja, obavijestiti se, doznati ispitivanjem".¹⁹ Tom zgodom Pavao

17 Za kronologiju Pavlova života i djelovanja, usp. R. RAKIĆ, *Biblijski rečnik*, str. 140-142; W. J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet - spomen ispunjenja*, str. 65-74.

18 Prema Djelima apostolskim 6,1 i 9,29 helenisti su Židovi povratnici iz dijaspore koji ponovno žive u domovini, ali govore grčki. Jedan od njih je đakon Stjepan koji je pogubljen 36. god., a Pavao je bio sudski svjedok pogubljenja (Dj 7,1-8,1). Đakon Filip je također jedan od njih. On je misionarski djelovao među Samarijancima te se kasnije nastanio u Cezareji kao jednom od primorskih gradova Palestine u kojem su kršćani bili organizirani u mjesnu Crkvu (usp. Dj 8 i 21,8-9). U širem smislu Židov helenist jest svaki Židov koji se služi grčkim jezikom bez obzira gdje živi.

19 Prijevod Vuka Karadžića u popravljenom i službenom izdanju Srpske pravoslavne crkve iz 1984. god.: "... izidoš u Jerusalem da vidim Petra". *Novi zavet*, preveo dr. Emilijan Čandrić, izd. Biblijskog društva Beograd 1992.: "...odoh gore u Jerusalem da upoznam Petra". Za značenje glagola *historeo* u biblijskom grčkom usp. Radomir POPOVIĆ, *Grčko-srpski rečnik Novog zaveta*, Bratstvo sv. Simeona Mirotočivog, Vrnjačka Banja 1994., str. 95. Rudlof AMERL, *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zaveta*, Hrvatsko ekumensko biblijsko društvo, Zagreb 2000., str. 92.

se kod pročelnika apostolskog zbora zanimao za osnovni sadržaj propovijedanja o Isusu, jer se želio uključiti među ovlaštene i priznate propovjednike Isusova pokreta. Barnaba ga je odveo k apostolima i posvjedočio iskrenost njegova obraćenja (Dj 9,27-29). Međutim, "Židovi grčkog jezika snovahu pogubiti ga" i Pavao se na nekoliko godina sklonio u svoj Tarz.

Kad se u Antiohiji sirijskoj počela razvijati zajednica krštenih sastavljena od većine obraćenih pogana, apostoli su iz Jeruzalema poslali Barnabu da ih uključi u zajedništvo s matičnom zajednicom. Sljedbenici Krista u Antiohiji dobili su od svojih poganskih sugrađana naziv *hristanoi* (kristovci, odatle kršćani - Dj 11,26). To je zajednica onih koji su se obratili Kristu kao Gospodinu, koji životno pristaju uz njega.²⁰ Barnaba se u Antiohiji sjetio Pavla koji bi sa svojom grčkom naobrazbom dobro došao zajednici obraćenika s grčkim kao jezikom euharistijske liturgije i međusobnog komuniciranja. Otišao je po njega u Tarz pa su se "punu godinu dana sastajali u toj Crkvi i poučavali poveću mnoštvo" (Dj 11,16). Radilo se o euharistijskim sastancima, na kojima je Pavao mogao poučavati krštenike i zainteresirane kandidate na krštenje. Vjernici Antiohije, na poticaj Duha Svetoga, predložili su Pavlu i Barnabi da zajednički pođu naviještati evanđelje Židovima dijaspore i poganima. Oni su to prihvatili kao volju Božju te pošli najprije na otok Cipar s kojega je potjecao Barnaba a zatim u maloazijske gradove Pergu, Antiohiju pizidijsku, Ikonij, Listru i Derbe. Misija je trajala od 45. do 49. god. s mogućnošću da je završila i nešto ranije.

Isusov pokret bio je u početku još jedna "sljedba" ili "Put" unutar židovstva prvog stoljeća. Kršćani su nastavljali odlaziti u jeruzalemski hram, ali su od početka svoj vlastiti liturgijski obred, nazvan "lomljenje kruha" ili "večera Gospodnja", obavljali odvojeno po vjerničkim kućama (usp. Dj 2,46; 1 Kor 11,20). Prvih tridesetak godina sjedište pokreta bilo je u Jeruzalemu. Od 66. do 72. god. trajao je u Palestini ustanak Židova protiv rimske okupatorske vlasti. Rimljani nisu žurili s rušenjem Jeruzalema kao središta otpora. Počeli su sa sjevera, iz Galileje, i slamali otpor jednog po jednog uporišta. Povjesničar Josip Flavije (oko 38.-100. po. Kr.) bio je kao mladić u pokretu otpora, ali se ubrzo predao Rimljanima te kasnije napisao *Židovski rat* i *Židovske starine* na grčkom, dva klasična djela za izvore podataka o židovstvu u vrijeme nastajanja Isusova pokreta, dakako uz židovske teološke izvore kao što su *Jeruzalemski talmud* i *Babilonski talmud*. U rujnu 70. god. zauzet je i spaljen Jeruzalem. Taj tragični povijesni događaj bio je povod ne samo da se

20 Usp. M. ZOVKIĆ, *Kršćani kao obraćeni Gospodinu* (Dj 9,32-35; 11,19-21), u: *Bogoslovska smotra*, 1974., 507-523.

sjedište Isusova pokreta prenese izvan Palestine nego i da se kršćanstvo počne samostalno razvijati kao nova monoteistička religija u Rimskom Carstvu.

Pavlovo iskustvo multikulturalnosti prevagnulo na Jeruzalemskom saboru

Između Pavlova prvog i drugog misijskog putovanja dogodio se dogovor misionara pod vodstvom apostola u Jeruzalemu o uvjetima za pripuštanje obraćenika s poganstva u Crkvu. Taj se dogovor zbio 49. god. a nazivamo ga i apostolskim saborom (jer su kasnije u povijesti Crkve, po uzoru na ovaj apostolski sabor, sazivani opći i krajevni sabori za rješavanje doktrinalnih i disciplinskih pitanja). Luka o njemu piše u Djelima apostolskim 15,1-35; 21,17-25, a Pavao u Gal 2,1-14. I židovstvo je naime bilo zainteresirano za obraćenike s poganstva koji su u moru mnogobožačkog idolopoklonstva uviđali razumnost vjere u Boga jedinoga te željeli prakticirati ćudoređe kakvo nalažu biblijskih deset zapovijedi. Takav obraćenik zvao se na grčkom *proselythos* (onaj koji je pristupio, došljak, obraćenik), a na hebrejskom *ger cedeq* (stranac pravednik) i muškarci su se trebali obrezati u znak pristupanja u saveznički narod Božji.²¹ Josip Flavije u *Židovskim starinama* XX, II, 3-4 spominje primjer poganskog uglednika Izatesa koji se zajedno sa svojom majkom Helenom u vrijeme cara Klaudija obratio na židovstvo. Majka ga je savjetovala neka se ne obreže jer će mu to pokvariti ugled kod sunarodnjaka, ali je židovski vjeroučitelj inzistirao i Izates je to učinio bez težih posljedica za svoju političku i poslovnu karijeru.²² Nešto stariji Pavlov suvremenik, teolog židovske dijaspore Filon Aleskandrijski (oko 20. pr. Kr. do oko 50. po. Kr.) u svom djelu *De specialibus legibus*, I, posvećuje toliko građe obrezanju da ga je prevoditelj nazvao Traktatom o obrezanju.²³ Znajući da Grci i Rimljani osuđuju obrezanje kao nepotrebno sakaćenje ljudskog tijela, Filon je tvrdio da je ono zdravo te da između ostaloga omogućuje

21 Za židovsko vrednovanje širenja vlastite vjere, usp. Ephraim E. URBACH, *Election and Proselytization*, u svom djelu: *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, The Hebrew University, Jerusalem 1975., str. 541-554, 930-939. Usp. također poglavlje *Prozelytizing*, u knjizi: Samuel SANDMEL, *Judaism and Christian Beginnings*, Oxford University Press, New York 1978., str. 228-235.

22 Engleski prijevod teksta donosi William WHISTON, *Josephus. Complete works*, Kregel Publications, Grand Rapids, Michigan 1971., str. 415-416.

23 *The Works of Philo Complete und Unabridged. New updated edition*, Translated by C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, U. S. A. 2000., str. 534.

brojniju djecu. Obraćeničke koji su prihvatili židovski mono-teizam i etiku ali su odbijali obrezati se nazvali su Židovi dijaspore "bogobojaznima". "Stoga je obrezanje glavna zapreka svake apologetike pred grčko-rimskim svijetom. Tu misioniranje i propaganda nailazi na granice, a veliki krugovi onih koji su nazvani *phoboumonoi* ili *sesbomenoi ton Theon*, koji su kasnije postali plodno tlo za mladu Crkvu sastavljenu od obraćenih pogana, nisu obvezatni na obrezanje niti ga prihvaćaju."²⁴

Sam Isus i svi apostoli bili su u djetinjstvu obrezani. Isus jest prilikom uskrsnih ukazanja zadužio apostole da naviještaju evanđelje svima narodima, ali nije ništa odredio o obrezanju za obraćenike s poganstva. To je pitanje trebalo riješiti kad se namnožio broj obraćenika s poganstva koji su odbijali obrezanje a još veći broj pokazivao interes za kršćanstvo, ali bez prihvaćanja židovskog znaka obrezanja za muškarce iz vjerskih razloga. U autobiografskom odlomku o svome židovskom djetinjstvu i odgoju Pavao se uspoređuje s krivim učiteljima koji ga napadaju te s ponosom ističe da je "obrezan osmog dana, od roda Izraelova, plemena Benjaminova, Hebrej od Hebreja; po Zakonu farizej, po revnosti progornitelj Crkve, po pravednosti zakonskoj besprijekoran. Ali što mi god bijaše dobitak, to poradi Krista smatram gubitkom" (Fil 3,5-7). To znači da se kao etnički Židov nije stidio svoga obrezanja, ali je uvidio da bi nametanje obrezanja obraćenicima grčko-rimske kulture bilo ogromna zapreka za širenje kršćanstva.

Nije sporedno što su se apostoli o tom pitanju dogovorili u Jeruzalemu gdje Isus izvršio svoje životno poslanje i odakle ih je poslao da mu budu svjedoci po cijelom svijetu. Apostol Jakov slovio je kao vjerni obdržavatelj Zakona i svoju privrženost Kristu smatrao vjernim vršenjem svoje židovske vjere. "Neki od Jakova" koje spominje Pavao (*tines apo Jakobou* - Gal 2,12) jesu skupina židovskih obraćenika koji su smatrali da je obdržavanje cijeloga Zakona, a time i obrezanja, obvezatno za sve Kristove sljedbenike. Petar se neko vrijeme priklanjao toj struji, ali nije bio siguran. Kad je došao u pohod antiohijskoj zajednici, jeo je kod stola s obraćenim poganima sve što su oni jeli i nudili. A kad su došli "neki od Jakova", povukao se od zajedničkog stola "bojeći se onih iz obrezanja. Za

24 R. MEYER, *Peritemno, peritome, aperitmetos*, u: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, VI, W. Kohlhammer, Stuttgart 1959., str. 72-83, citat str. 78. Za opće značenje obrezanja u različitim religijama i kulturama usp. F. STUMMER, *Beschneidung*, u: *Reallexicon für Antike und Christentum*, II, Stuttgart 1954., str. 159-169. R. Schwarzenberger obranio je 1964. god. disertaciju na univerzitetu u Beču s naslovom *Bedeutung und Geschichte der Beschneidung im Alten Testament mit besonderer Berücksichtigung der Forschungsergebnisse aus Ethnologie und alter Geschichte*.

njim se povedoše i ostali Židovi te je i Barnaba zaveden tom prijetvornošću. Ali kad vidjeh da ne hode ravno, po istini evanđelja, rekoh Kefi: 'Ako ti, Židov, poganski živiš, a ne židovski, kako možeš siliti pogane da se požidove?' (Gal 2,12-14). Po sličnosti s ondašnjim grčkim glagolom *hellenizein* (govoriti grčki, po jeziku Grkom učiniti), Židovi dijaspore skovali su grčki glagol *ioudaizein* sa značenjem "practicirati židovsku religiju i običaje, judaizirati, požidoviti" i primjenjivali ga na obraćenike s poganstva. Pavao podsjeća Petra da je veoma teško obdržavati sve izvanjske odredbe Tore barem u tumačenju farizejske teološke struje te mu predbacuje nedosljednost: ako brojni Židovi ne obdržavaju sve te propise, od obrednih pranja preko zabrane nečistih jela i obrezanja kao vanjskog znaka uključenja u saveznički narod Božji, zašto onda Petar svojim postupkom daje obraćenim poganima do znanja da su drugorazredni članovi Crkve stoga što nisu obrezani?

Pavao je nakon svoga prvog misijskog putovanja doveo u Jeruzalem obraćenog Grka Tita kao primjer iskrenog uključenja u zajednicu Kristovih sljedbenika, ali bez obrezanja. Neki od jeruzalemskih obraćenika tražili su da se Tit obreže i Pavao im predbacuje da su "lažna braća koja se ušuljaše da vrebaju slobodu koju imamo u Kristu Isusu, ne bi li nas učinili robovima. Ne, ni načas im nismo popustili, nismo se podložili: da istina evanđelja ostane kod vas" (Gal 2,3-5). To on piše kršćenicima Galacije među koje su nakon Pavlova misionarskog djelovanja zašli krivi učitelji (u novozavjetnoj egzegezi nazivamo ih *judaizanti*) te obraćenike zbunili tvrdnjama da im sama vjera i krštenje na Krista nisu dostatni za vječno spasenje, trebaju se uz to i obrezati. U istom odlomku Pavao za potvrdu o ispravnosti svoga postupanja navodi odobrenje Jakova, Petra i Ivana koji su u jeruzalemskoj zajednici smatrani stupovima Crkve: "Spoznavši milost koja mi je dana, Jakov, Kefa i Ivan, smatrani stupovima, pružiše meni i Barnabi desnicu zajedništva: mi ćemo među pogane, a oni među obrezane" (Gal 2,9). U ondašnjoj židovskoj ali i grčko-rimskoj kulturi stiskanje desnice bilo je znak prijateljstva i povjerenja. To je značilo ne samo odobrenje Pavlova evanđelja u smislu bitnog sadržaja njegova propovijedanja nego i prihvaćanje za punopravnog partnera.²⁵

Luka počinje izvještaj o apostolskom saboru u Jeruzalemu napomenom kako su među kršćane Antiohije, koji su većinom bili obraćeni Grci, stigli neki iz Judeje te "počeli učiti braću: 'Ako se ne obrezete po

25 Usp. komentar Gal 2,1-10, R. A. COLE, *Pavlova poslanica Galaćanima. Uvod i komentar*, Dobra Vest, Novi Sad 1986., str. 54-65; Franz MUSSNER, *Der Galatherbrief. Fünfte, erweiterte Auflage*, Herder, Freiburg 1988., str. 121 donosi primjere iz ondašnjih profanih djela o stiskanju desnice zajedništva.

običaju Mojsijevu, ne možete se spasiti” (Dj 15,1). Pavao i Barnaba upravo su se vratili s višegodišnjeg propovjedničkog djelovanja među ljudima grčkog jezika i kulture i o tome izvijestili zajednicu koja ih je bila poslala na naviještanje zajedničke vjere. Oni su se žestoko suprotstavili tom svođenju obraćenih Grka na drugorazredne članove kršćanske zajednice te su oformili antiohijsku delegaciju za odlazak u Jeruzalem “k apostolima i starješinama poradi tog pitanja” (r. 2). Na putu su po mjestima Fenicije i Samarije gdje je bilo kršćana govorili o obraćenju pogana, a kad su stigli u Jeruzalem “primi ih Crkva, apostoli i starješine. Isprispovjediše što sve Bog učini po njima” (r. 4). Petar je u svom govoru na saboru istaknuo primjer obraćenja rimskog vojnog časnika Kornelija iz Cezareje zajedno s ukućanima, a da pri tome muškarci nisu pristali na obrezanje. Jakov je u svom govoru pokazao da u Crkvi satavljenoj od obraćenih Židova i pogana gleda ispunjenje Amosova proročanstva o obnovi ruševnog šatora Davidova u kojem ima mjesta i za pogane nad kojima je zazvano ime Božje, što znači da je skupini koja se pozivala na njega dao do znanja kako pogane treba pripuštati u Crkvu bez nametanja obrezanja.

Čini se da s tog prvog dogovora, kojemu su prisustvovali Pavao i Barnaba, nije bio izdan nikakav pisani zaključak. Kojih desetak godina kasnije, kad je narastao broj krštenih pogana i Židova koji su prigodom zajedničke liturgije na Dan Gospodnji željeli držati i bratsku gozbu, pokazala se potreba novog dogovora. Zajedništvo kod stola izraz je zajedništva pred Bogom u euharistiji kao spomen činu Isusove muke, smrti i uskrsnuća (usp. 1 Kor 10,14-22; 11,17-34). Dogovoreno je da se prigodom takvih gozba kršteni pogani “uzdržavaju od mesa okaljano idolima, od bludništva,²⁶ od udavljenoga i od krvi” (Dj 15,20). S tog dogovora izdan je pismeni zaključak koji su posebni izaslanici trebali odnijeti u zajednice sa znatnim brojem krštenih pogana. Iz Dj 21,24 naslućujemo da Pavao nije bio na tom drugom dogovoru, vjerojatno zbog opravdane odsutnosti na evangelizatorskom zadatku. Luka je u svom izvještaju u Dj 15 zgusnuo dva dogovora u jedan. Svojim iskustvom među ljudima grčke kulture kao i misionarskim djelovanjem među njima, bez traženja da se odreknu svojih kulturnih i etničkih vrijednosti, Pavao je pomogao prvoj Crkvi da zainteresiranim pojedincima i skupinama te kulture ponudi pristup u zajednicu Kristovih sljedbenika, bez nametanja obrezanja.

Iz nekih starozavjetnih tekstova Pavao je znao za metaforičko ili simboličko značenje obrezanja. Tako Stari Zavjet traži da vjerni Židovi

26 Egzegeti smatraju da se pod generalnim izrazom “bludništvo” ovdje misli na divlje brakove ili brakove među krvnim srodnicima, što je bilo uobičajeno kod pogana onog vremena - usp. R. J. DILLON, *Djela apostolska*, u: D. J. HARRINGTON i dr., *Komentar evanđelja i Djela apostolskih*, str. 474.

obrežu srce u znak potpune podložnosti Božjim zapovijedima (Pnz 10,16). Bog će obrezati srce Izraelaca iz generacije prolaza kroz pustinju kao i njihovih potomaka tako da ljube Boga iz sveg srca i duše te istinski žive (Pnz 30,6). Prema Jeremiji, vanjsko obrezanje ništa ne znači ako mu ne odgovara obrezanje srca. Zato preko njega Bog poručuje svima koji su fizički već obrezani: "Obrežite se Jahvi, skinite obrezak sa srca svojega... zbog zlodjela i opočina što ih počiniste" (Jer 4,4). Preko istog proroka Bog se žali da je kod mnogih Izraelaca onog vremena neobrezano uho pa ne mogu čuti njegovu riječ (Jer 6,10; slično u 9,25: "...sav je dom Izraelov neobrezana srca"). Na liniji tog duhovnog i unutarnjeg obrezanja kao životnog obraćenja Pavao kaže: "Uistinu, u Kristu Isusu ništa ne vrijedi ni obrezanje ni neobrezanje, nego - vjera ljubavlju djelotvorna" (Gal 5,6). Za njega je "pravi Židov u nutrini i pravo obrezanje u srcu, po duhu, ne po slovu" (Rim 2,29). Za krštenike grčke kulture i sve vjernike koji životno pristaju uz Krista on kaže: "Jer mi smo obrezanje, mi koji u Duhu Božjem obavljamo bogoslužje i dičimo se Kristom Isusom" (Fil 3,3). To je "obrezanje nerukotvoreno, obrezanje Kristovo" (Kol 2,11). Zbog ovog duhovnog vrednovanja obrezanja kod ondašnjih Židova, današnji židovski teolozi koji su otvoreni za dijalog s kršćanima, trude se da razumiju i poštuju Pavlov stav o nenametanju obrezanja obraćenicima grčke kulture. Jedan od njih je i Jakob Petuchowski (1925.-1991.).²⁷

Grčko-rimski pojmovi koje je Pavao preuzeo u svoje naviještanje i pisanje

U biblijskoj antropologiji nema riječi *savjest*, ali ono što stoičkim filozofima i rimskim piscima Pavlova vremena znači "savjest" u Bibliji je izražavano pojmom "srca" kao unutarnje jezgre ljudske osobe.²⁸ Židovi dijaspore koji su pisali grčki otkrili su da grčki filozofi i književnici riječju *syneidos* ili *syneidesis* (savjest) izražavaju aspekte onoga što je u biblijskoj antropologiji označeno riječju *leb* (srce). Tako Filon Aleskandrijski 30 puta upotrebljava grčku riječ "savjest" (*syneidos*) u svojim spisima, osobito u djelu *O deset zapovijedi* (*De decalogo*) u kojem prvih pet zapovijedi (po židovskom brojanju) povezuje s pobožnošću a drugih pet s

27 Usp. njegov članak *Beschneidung*, u: J. J. PETUCHOWSKI - C. THOMA, *Lexicon der jüdisch-christlichen Begegnung. Überarbeitete und erweiterte Neuauflage*, Herder, Freiburg 1997., str. 22-24.

28 Usp. Jean de FRAINE - Albert VANHOYE, *Srce*, u: *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb 1969., st. 1253-1257; B. DUDA, *Savjest i obraćenje u Bibliji*, KS, Zagreb 1990., str. 18-25.

temeljnim krepostima. Pri tumačenju treće zapovijedi: "Ne uzimaj uzalud imena Jahve, Boga svoga" (Izl 20,7) govori o lažnom svjedočanstvu i krivokletstvu. Tu uči da savjest čovjeka potiče na izbjegavanje laži i krivokletstva: "Savjest koja trajno prebiva u duši pojedinca i nikada je ne napušta, jer nije navikla odobravati išta zlo, po naravi ostaje uvijek takva da mrzi zlo a potiče na krepost; u sebi je tužitelj i sudac, jer je uspostavljena da kori u ulozi tužitelja, da sprečava i bude neprijateljska, a kao sudac ona poučava, opominje i potiče optuženoga da promijeni svoje postupke."²⁹ Za njega je savjest neke vrste svećenik i anđeo u razumnoj osobi, ne može se potkupiti nikakvom govorničkom vještinom.³⁰ Slično Josip Flavije u *Židovskim starinama* (II, IV, 4) govori o Josipu koji se u egiptaskom sužanjstvu suprotstavio nasrtljivoj gospodarevoj ženi, uvjeren da mu savjest nalaže obdržavati Božje odredbe o ljudskoj seksualnosti: "Suprotstavio se njezinim salijetanjima i nije podlegao njezinim prijetnjama; bojao se učiniti nešto nevaljalo te radije pristao na podnošenje veoma teške kazne nego da prolaznim užitkom načini ono što je prema znanju vlastite savjesti prijestup vrijedan smrti."³¹ Među rimskim govornicima bilo je poznato načelo: "Conscientia mille testes - Savjest vrijedi kao tisuću svjedoka!" Pisac Lucije Anej Seneca (4. pr. Kr. do 65. po. Kr.) u djelu *Epistulae morales* 41 kaže: "U nama prebiva sveti duh koji je promatrač i čuvar naših zlih i dobrih djela. Kako mi postupamo prema njemu, tako on postupi prema nama." U Pismu 97 kaže da izvjesne okolnosti mogu stvoriti izvanjsku sigurnost i pri lošoj savjesti, ali nikada unutarnji mir jer prestupnika stalno progoni svijest da bi mogao biti uhvaćen.³²

Pavao je za vrijeme drugog misijskog putovanja (oko 50.-53. god.) 18 mjeseci boravio u Korintu (Dj 18,11) i tamo se morao susresti s uporabom riječi "savjest" kod stoičkih propovjednika. Za vrijeme trećeg misijskog putovanja (oko 53. do 58. god.) tri godine boravio je u Efezu (Dj 20,31) i neko vrijeme "danomice raspravljao u školi nekog Tirana" (Dj 19,9). Iz Efeza je napisao oko 56. god. Prvu Korinćanima. U odsjeku

29 Prijevod prema engleskom prijevodu, C. D. YONGE, *The Works of Philo*, str. 526.

30 Usp. Hans-Josef KLAUCK, *Ein Richter im eigenen Inneren. Das Gewissen bei Philo von Alexandrien*, u svom djelu: *Alte Welt und neuer Glaube. Beiträge zur Religionsgeschichte, Forschungsgeschichte und Theologie des Neuen Testaments*, Universitätsverlag Freiburg Schweiz 1994., str. 33-58.

31 Prema engleskom prijevodu, W. WHISTON, *Josephus. Complete Works*, str. 47.

32 Citate donosi H.-J. KALUS, *Der Gott in dir (Ep 41,1). Autonomie des Gewissens bei Seneca und Paulus*, u: *Alte Welt und neuer Glaube*, str. 11-31. Na str. 23 donosi citat in Senekina Pisma 81 o potrebi da čovjek ponekad stavi na kocku i svoj dobar glas, kako se ne bi ogriješio o vlastitu savjest: "Ništa ne želim činiti radi dobrih glasa, ali sve radi dobre savjesti. I kad samo ja znam da nešto činim, ipak u sebi pretpostavljam da cio narod gleda što činim."

poglavlja 8-10 odgovara na pitanje korinških vjernika, smiju li na tržnici kupovati meso žrtvovano idolima i u tom kontekstu spominje savjest (8,7-12; 10,25-29). Temi savjesti najviše posvećuje u Poslanici Rimljanima. Tvrdeći da pogani svjetlom razuma mogu spoznati istinu i činiti dobro, on kaže da se tako "po naravi drže Zakona... pokazuju da je ono što Zakon nalaže upisano u srcima njihovim. O tom svjedoči i njihova savjest" (Rim 2,14-15). U izricanju tuge što njegovi sunarodnjaci kao narod odbijaju prihvatiti Isusa za Krista on priznaje trajne zasluge Izraelaca u zasađivanju monoteizma te kaže da mu je susvjedok njegova savjest u Duhu Svetom (Rim 9,1-5). U istoj poslanici traži da vjernici zajedno s drugim građanima plaćaju poreze i obdržavaju odredbe pravedne vlasti ne samo iz straha od kazne nego "i zbog savjesti" (Rim 13,5). Ponosan je što mu njegova savjest svjedoči da živi "ne u mudrosti tjelesnoj nego u Božjoj milosti" (2 Kor 1,12). Objavljivanjem istine on sebe i suradnike "preporučuje svakoj savjesti ljudskoj pred Bogom" (2 Kor 4,2). Time se poziva na savjest koju imaju svi ljudi. Za njega i pisce grčke kulture to je unutarnje počelo prosuđivanja konkretnih vlastitih čina kao dobrih ili zlih. Tu se našao na istoj duhovnoj i kulturnoj razini sa stoičkim filozofima i rimskim književnicima.

Pojmom *posinstva* (*hyiothesia*) Grci i Rimljani (*adoptatio*) su izražavali posvojenje tuđeg djeteta kao pravni i društveni čin kojim roditelji na posvojeno dijete prenose svoja građanska, posjedovna i religijska prava. Osobito su adopciju prakticirali parovi bez vlastite djece, ali su i drugi uz vlastite sinove i kćeri mogli posvojiti još koje dijete. Jednim sličnim izrazom Filon Aleskandrijski naziva pobožne mudrace adoptiranim sinovima Božjim. Oslanjajući se na ovu socijalnu i kulturnu kategoriju kod svojih povijesnih čitalaca, Pavao uči da Bog prihvaća za posinjenu djecu sve koji se vjerom i krštenjem pridruže Kristu kao jedincatom Sinu Božjem. Zato u zajednici krštenih nema socijalnih podjela na slobodnjake i robove, rasnih na Židove i Grke, spolnih na muškarce i žene. Svi postaju "Jedan u Kristu Isus" (usp. Gal 3,26-29; 4,4-6; Rim 15,14-25). "Pavao je preuzeo ovu riječ iz ondašnjeg grčko-rimskog pravnog govora i primjenio je na Židove i kršćane."³³

Počasnim nazivom *gospodin - kyrios* Grci i Rimljani oslovljavali su svoga cara i vrhovno božanstvo. Kad su prvi kršćani htjeli svoju vjeru u Isusa Krista prikazati sugrađanima takve kulture, zgusnuli su je u vjeroispovijesnu formulu: "*Kyrios Iesous - Isus je Gospodin*" (usp. Fil 2,11; 1 Kor 12,3; Dj 11,20 i dr). Oni među židovskim obraćenicima koji su se

33 J. A. FITZMYER, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (Anchor Bible 33), Doubleday, New York 1993., str. 500. Autor upućuje na daljnju literaturu o posinstvu kod Grka i Rimljana Pavlova vremena.

služili grčkim jezikom upotrebljavali su u liturgiji i osobnom proučavanju Septuagintu, prijevod židovskih svetih knjiga na grčki, u kojem je hebrejska riječ *Adonai* za Boga prevedena s *Kyrios*. Kad su svoju vjeru u proslavu Isusa po smrti i uskrsnuću htjeli izraziti starozavjetnim kategorijama, govorili su da ga je Bog učinio Kristom i Gospodinom (usp. Dj 2,36). Uz to su znali da je za Rimljane car gospodin zato što preko državnih institucija osigurava javni red i mir, što brani državu od "barbara" i pobunjenika, što u godinama kad ljetina izda u jednom dijelu carstva pribavlja iz rodnih dijelova hranu nužnu za preživljavanje. Pavao je, uključivši se u tim propovjednika, preuzeo i ovo Vjerovanje prve Crkve. On svojim korintskim čitateljima grčke kulture kaže da nitko ne može ispovjediti vjeru Crkve "Isus je Gospodin", ako ga ne prosvjetljuje Duh Sveti (1 Kor 12,1-4). U istoj poslanici govori kako je krštene Korinćane naučio slaviti svetu gozbu ili večeru Gospodnju koja je spomen Kristove smrti i uskrsnuća (1 Kor 10,14-21; 11,17-32). Naučio ih i da prilikom slavljenja te svete gozbe i žrtve upotrebljavaju usklik palestinskih kršćana na aramejskom: "*Marana tha* - Naš Gospodine, dođi!" (1 Kor 16,22). To pokazuje da su kršćani Palestine prvi počeli zvati Isusa Gospodinom u transcendentnom smislu, a onda su to židovski obraćenici koji su slavili liturgiju na grčkom preveli s *Kyrios*.³⁴ U nazivanju Isusa Gospodinom Pavao i drugi kršćanski propovjednici tiho su se suprotstavljali idololatriji Grka i Rimljana te iskazivanju vjerskog štovanja caru kao da je božanstvo. Vjernicima takve kulture on poručuje: "Ako ustima ispovijedaš da je Isus Gospodin i srcem vjeruješ da ga je Bog uskrisio od mrtvih, bit ćeš spašen" (Rim 10,9).

U propovijedanju da postoji samo jedan Bog te da je Bog Isusa uskrisio i učinio Gospodinom Pavao se služio slikama i metaforama iz kulture svojih slušatelja. Australski bibličar David J. Williams objavio je pod kraj svoga profesorskog djelovanja knjigu o Pavlovim metaforama pokazavši da se Pavao njima služi poput grčkih i rimskih pisaca.³⁵ Poput stoičkih propovjednika, pisaca i govornika koji su djelovali prije njega ili u njegovo vrijeme, Pavao svoje misli pojašnjava slikama iz gradskog i seoskog života, iz obitelji i društva, sudstva, zanatskih usluga, putovanja, vojnog opremanja i ratovanja te kulturnih službi. U Korintu je morao prisustvovati atletskim istmijskim igrama i zato je mogao Korinćanima napisati neka tako trče da postignu nagradu života vječnoga; neka "udaraju

34 Usp. J. A. FITZMYER, *Pavlova teologija*, u: R. E. BROWN i dr., *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*, preveo M. Zovkić, KS, Zagreb 1980., str. 390-393.

35 David J. WILLIAMS, *Paul's Metaphors. Their Context and Character*, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 1999. Bio je profesor u Melbournu, objavio egzegetski komentar Djela apostolskih te Prve i Druge Solunjanima.

šakom ne kao da mlate vjetar” (1 Kor 9,24-27). Krštene Rimljane uspoređuje s divljim maslinama koje su pricijepljene na duhovno stablo Izraela i zato ne smiju prezirati Izraelce koji odbijaju pristati uz Krista (Rim 11,16-24). Filipljanima koji su zajedno s njime morali više puta vidjeti utrke s konjskom zapregom piše iz zatvora: “Što je za mnom zaboravljam, za onim što je preda mnom prežem, k cilju hitim, k nagradi višnjega poziva Božjeg u Kristu Isusu” (Fil 3,13-14). Vjeru u uskrsnuće mrtvih osvijetlio je radom poljoprivrednika koji baca u zemlju sjeme što mora istrunuti da bi donijelo novi život (1 Kor 15,35-44). Vjernicima predlaže da pri obavljanju svojih redovnih poslova u svijetu obuku oklop vjere i ljubavi te za kacigu uzmu nadu u spasenje (1 Sol 5,8; Ef 6,10-20); svima savjetuje da se “zaodjenu oružjem svjetlosti” (Rim 13,12).

Noviji proučavatelji Pavlovih poslanica uspoređuju Pavlovo izlaganje s pravilima grčko-rimske retorike.³⁶ Zato mnoge dijelove njegovih poslanica koji nama današnjim čitateljima izgledaju kao naglo mijenjanje teme ili strani umetak trebamo shvaćati u duhu pravila dobrog retorskog izlaganja kod njegovih povijesnih naslovnika.

Pavlov “da” inkulturaciji, ali “ne” sinkretizmu

Pavao je po kulturi bio Židov helenist prvog stoljeća. Židov po svom etničkom identitetu i religijskom monoteizmu, helenist po školovanju među Grcima Male Azije, poznavanju grčko-rimske književnosti i retorike te po uvažavanju kulturnog ozračja svojih vjernika. On se pozitivno postavljao prema kulturnom pluralizmu gradova u kojima je propovijedao od 36. do 67. god. kad je pod kraj Neronova progonstva u Rimu osuđen na smrt zbog svoje vjere u Isusa koji je Krist i Gospodin te odbijanja da rimskom caru pali tamjan kao da je božanstvo. Borio se protiv poganskog idolopoklonstva i nemorala i u tome nije popuštao pred “kulturom” svojih suvremenika. Američki bibličar Wayne A. Meeks istražio je socijalni sastav pavlovskih zajednica te ustanovio da su Pavlovi kršćani pripadali urbanom stanovništvu različitih grčkih i rimskih gradova; izgrađivali su novu vrstu ljudskog i vjerničkog zajedništva koji je nadilazio granice jednog naroda i kulture. Zahvaljujući Pavlovoj otvorenosti za njihovu kul-

36 Usp. npr. R. Dean ANDERSON Jr., *Ancient Rhetorical Theory and Paul*, Peeters, Leuven 1998. R. F. COLLINS, *Reflections on 1 Corinthians as a Hellenistic Letter*, u: R. BIERINGER (ed.), *Corinthian Correspondence*, Leuven University Press 1996., str. 39-61. Isti autor napisao je komentar Prve Korinćanima sa stajališta starinske retorike: *First Corinthians* (Sacra Pagina 7), Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1999.

туру, kršćani će u stoljećima nakon Pavla tiho preobraziti mediteransku kulturu.³⁷

Drugi vatikanski sabor (1962.-1965.) u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* donio je i poglavlje: "Zadaća Crkve u suvremenom svijetu" (br. 40-45) u kojem podsjeća da se kršćani kroz povijest služe različitim jezicima i kulturama u življenju i naviještanju svoje vjere te ističe da "prilagođeno naviještanje objavljene istine mora biti zakonom svake evangelizacije. Tako se naime u svakom narodu stvara mogućnost da na svoj način izrazi Kristovu poruku i ujedno se promiče životna razmjena između Crkve i različitih kultura naroda" (br. 44). U poglavlju "Promicanje kulturnog napretka" (br. 53-62) Katolička Crkva pozitivno se postavlja prema pluralizmu kultura u današnjem svijetu te od vjernika znanstvenika traži da u svoje djelovanje ugrade i svoju vjeru a od teologa da pridonose inkulturaciji kršćanstva u današnji svijet. Na temelju saborskih tekstova u katoličkoj teologiji 70-ih godina 20. st. nastao je pojam inkulturacije kao trajnog procesa urastanja kršćanstva u različite kulture i preuzimanja kulturnih vrednota koje su spojive s kršćanstvom.³⁸ Papa Ivan Pavao II. službeno je uveo termin "inkulturacija" u katoličku teologiju dokumentom o katehiziranju 1979. god.: "Izraz 'akulturacija' ili 'inkulturacija' jest doduše neologizam, ali jako dobro izražava jednu od komponenata velike tajne Utjelovljenja. O katehezi kao uopće o evangelizaciji možemo reći da je pozvana nositi snagu Evanđelja u srce kulture i kultura. Zato će kateheza nastojati da upozna sve kulture i njihove bitne komponente, ona će od njih naučiti najznakovitije izraze i poštivat će njihove vlastite vrednote i bogatstva. Na taj način moći će predložiti takvim kulturama upoznavanje skrivene tajne i pomoći da iz njihove žive predaje niknu izvorni izrazi kršćanskog života, slavljenja i mišljenja."³⁹ Teološki leksikoni u popisu važnih tema ili kratkih natuknica obrađuju također inkulturaciju.⁴⁰

37 Wayne A. MEEKS, *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, Yale University Press, New Haven-London 1983.

38 Usp. Vj. BAJSIĆ, *Krštenje kao enkulturacija*, u: *Bogoslovska smotra*, 1-2, 1978., 36-43. "Inkulturracija - nastojanje unutar katoličanstva da vjera bude prilagođena i drugim kulturama iz kojih se pridobivaju novi vjernici (utjelovljenje vrijednosti u nove kulture i uvođenje te kulture u kršćanski pogled na svijet); prilagođivanje, kontekstualizacija, autohtonizacija."- Vladimir ANIĆ - Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, str. 593; L. DOOHAN, *Inkulturracija*, u: Michael GLAZIER i Monika HELLOWIG (prir.), *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split 1998., str. 369-370.

39 *Apostolska pobudnica 'Catechesi tradendae' Ivana Pavla II.*, Glas Koncila, Zagreb 1994., br. 53, str. 54.

40 Usp. A. A. Roest CROLLIUS, *Inkulturrazione*, u: *Dizionario di missiologia*, Edizioni

U prvoj Crkvi Pavao je otvorenšću za druge kulture bitno pridonio prerastanju Isusova pokreta u novu svjetsku religiju. Tako se u današnjoj Crkvi procesom inkulturacije odvija trajno otvaranje kršćana za druge kulture i osluškivanje duhovnih potreba ljudi kojima materijalni napredak i tehnička civilizacija ne pružaju sve što je potrebno za istinski human svijet i trajnu sreću.

MULTICULTURALISM OF APOSTLE PAUL

Summary

This article is an exegetical echo of the invitation of UN and Pope John Paul II to make the year 2001 a year of dialogue between different cultures and civilizations. In his first part, the author presents essential elements of Jesus' movement in Palestine from AD 30 to AD 70, considering it as the invitation to conversion or existential opening for God and for fellow humans. Paul joined this movement in AD 36 due to his mysterious experience on the way to Damascus where he felt called not only to become a follower of Jesus of Nazareth but also to begin preaching Jesus Christ to people of Greek and Roman cultures, with which he was familiar since his childhood as a Jew born and raised in diaspora. In AD 49, at the so called Apostolic Council in Jerusalem, it was Paul's missionary experience which made the Apostles decide to make not the circumcision a condition for admittance into Christian community, because it would make Christianity unacceptable to pagan converts. In his preaching and writings Paul used Greek and Roman concepts and expressions "conscience, sonship, Lord" etc. to make the Gospel of Jesus Christ understandable to persons of Greek and Roman cultures. He practiced inculturation but rejected syncretism; he listened to spiritual needs of persons with different cultures, but he proclaimed salvation which offers the unique God in Jesus Christ.

dehoniane Bologna 1993., str. 281-286; G. COLLET i dr., *Inkulturation*, u: *Lexicon für Theologie und Kirche*, V, Herder, Freiburg 1996., str. 504-509. Pri kraju ovih članaka navedena je osnovna literatura.